

Q U E E S T E 23

2016 / 1

TIJDSCHRIFT
OVER JOURNAL OF
MIDDELEEUWSE MEDIEVAL
LETTERKUNDE LITERATURE
IN DE IN THE LOW
NEDERLANDEN COUNTRIES

Naar aanleiding van ... / Apropos of ...

Zedeloze dwaasheden in beeld. Over de handschriften van de Franse *Cassamus*

JANET VAN DER MEULEN

Naar aanleiding van: Domenic Leo, *Images, Texts, and Marginalia in a "Vows of the Peacock" Manuscript (New York, Pierpont Morgan Library MS G24). With a Complete Concordance and Catalogue of Peacock Manuscripts*. Leiden & Boston: Brill, 2013 (Library of the Written Word Volume 28; The Manuscripts World Volume 5.). xxxii + 401 p., ill. (kleur en zwart-wit), tabellen, ISBN 978-90-04-25003-1, prijs: € 136,-.

De verhalen over *Lancelot* en die over de *Vœux du paon* vormen een gevaar voor de lezer: deze onzinnige werken zetten aan tot dwaasheid, zedeloosheid en zonde, en dienen om die reden vermeden te worden. Aldus de Franse kanselier Philippe de Mézières in zijn *Songe du vieil pèlerin* uit 1389, dat hij schreef voor zijn pupil, de toekomstige koning Charles VI. Een dergelijke waarschuwing is niet vreemd, in die zin dat de *Vœux du paon* – die Jacques de Longuyon rond 1310-1312 schreef als uitbreiding op de *Roman d'Alexandre* – direct al buitengewoon populair waren, zoals dat al veel langer het geval was voor de overspelige liefdesgeschiedenis van koning Arturs *best man* en koningin Guinevere.

Van de veelgelezen 'eden op de pauw' – in sommige handschriften en inventarissen ook wel aangeduid als *Roman de Cassamus* – werden binnen tien jaar na verschijnen meerdere Nederlandse versies vervaardigd. In de loop van de veertiende en vijftiende eeuw kwamen daar vertalingen en bewerkingen bij in het Latijn, Schots, Engels, Duits, Italiaans en Spaans. Bovendien zorgden de Henegouwse dichters Brisebare en Jean de le Mote elk nog voor een vervolg op deze succesvolle Alexandercontinuatie of – interpolatie, met respectievelijk de *Restor du paon* (uiterlijk in 1338) en de *Parfait du paon* (in 1340).

Samen staan deze drie teksten bekend als de paucencyclus – een cyclus binnen de Alexanderroman zelf. Bovendien staan de *Vœux du paon* aan het begin van een reeks teksten waarin eden op andere vogels beschreven worden, van de *Vœux de l'épervier* tot de *Vœux du faisán*. Kortom, de *Vœux du paon* was een tekst van Europees formaat, met bovendien een zeer rijke handschriftelijke overlevering. De Amerikaanse romanist en kunsthistoricus Dominic Leo leverde een belangrijke bijdrage aan de verbreding en verdieping van onze kennis van de receptie van dit werk dat, ook na de uitvoerige monografie van Hélène Bellon-Méguelle (2008), nog onveranderlijk als 'hoofse roman' te boek staat.

Dominic Leo's studie draagt een lange titel, die de tweeledige opzet van zijn boek weergeeft. In de eerste helft onderzoekt Leo de samenhang tussen tekst, miniaturen (22 in getal) en de vele 'scatologically obscene' margedecoraties in het handschrift 'Glazier 24' (New York, Pierpont Library MS G24). Het bekendste voorbeeld is de blote man die werd getekend in de marge van folio 25 verso: deze steekt een vinger in zijn achterste, dat hij richt naar het sjieke gezelschap op de miniatuur daarnaast, verwickeld in een ontsprekend schaakspel. In zijn introductie presenteert Leo een stemmatologisch overzicht van de geïllustreerde *Vœux du paon*-handschriften, gebaseerd op onderlinge kunsthistorische verwantschap, dat ook voor filologen van belang is. Het biedt onmisbaar voer voor vergelijking, helemaal wanneer ook de wetenschappelijke editie van de *Vœux* gereed zal zijn, die wordt voorbereid door Hélène Bellon: zijn de afstammingslijnen in de tekstuele overlevering vergelijkbaar met die in de verluchting, en zijn dezelfde families te onderscheiden? Vragen waarop de combinatie van het werk van Leo en de aanstaande editie van Bellon ongetwijfeld interessante antwoorden zal brengen.

Het eerste hoofdstuk van Leo's studie heeft een titel ("The Glazier Peacock: Texts, Authors,

and Patrons') die de lading niet dekt: het bevat zeer summiere informatie over de inhoud van de *Vœux du Paon*, daarna één alinea's over de vervolgen van Brisebare en Jean de le Mote, een rijtje met de verschillende eden die worden afgelegd, zonder enige toelichting, en een snel uittreksel met enkele tekstcitataten waarin opdrachtgevers van andere handschriften dan de 'Glazier Peacock' worden vermeld. Hoofdstuk 2 ('The Glazier Peacock: Artists') is opnieuw weinig diepgravend: Leo sluit zich aan bij de algemeen aanvaarde datering en lokaliserend (rond 1350, Doornik) van dit handschrift – waarin behalve de *Vœux du paon* ook de *Restor* is opgenomen (al zijn beide teksten niet geheel compleet) – en vermeldt verder dat twee miniaturisten kunnen worden onderscheiden: de 'Peacock Master' en de 'Scan Master'. Dat aan elk van beide meesters niet meer dan één korte alinea wordt gewijd, valt nauwelijks op: dit al beknopte hoofdstuk bestaat voornamelijk uit (gelukkig vele) zwart-wit en kleuren afbeeldingen met onderschriften. Hoofdstuk 3 ('The Glazier Peacock: Miniatures') begint met een overzicht van typering van de *Vœux* aan de hand van enkele citaten van eerdere onderzoekers, gevolgd door de weinig opmerkelijke conclusie dat de miniaturen afwisselend gevechtsscènes en hofse taferelen tonen – in overeenstemming met de loop van het verhaal.

Hoofdstuk 4 ('The Glazier Peacock: Marginalia') biedt een uitvoeriger bespreking van de fantasierijke en prikkelende margedecoraties, die volgens de auteur vooral gelezen moeten worden als 'counterpart to and as an extension of the refined world of *l'amour courtois*' (p. 86), eerder dan in relatie tot de tekst en miniaturen. Leo onderscheidt vervolgens vier categorieën: 'moralizing images, orally aggressive hybrids, carnivalesque images, and scatological obscenae' (p. 97). Voor de eerste groep ziet Leo een relatie met bestaande spreekwoorden, *fabliaux* en *exempla*. Onder de tweede groep rangschikt hij naakte, urinerende en zich anderszins ontlastende wezens, ook de meer anaal georiënteerde illustraties. De auteur vermoedt dat deze scabreuze afbeeldingen ons iets vertellen over de veertiende-eeuwse omstandigheden waarin vooral de lagere klassen hun behoeften deden; ook suggereert hij een verband – soms als 'outrageous comic insult' (p. 112), soms

als 'more amusing than evil' (p. 121) – met ketterij en satanische praktijken en meer in het algemeen met volkscultuur. In het spoor van Bahktins opvattingen over (duidelijk later) materiaal, oppert Leo dat hier de lach de dood op afstand moet houden. Vanuit eenzelfde invalshoek opent de auteur zijn hoofdstuk 5 ('The Glazier Peacock: Festivities'): de uitgebreide beschrijvingen in de *Vœux* en *Restor* van feestelijke bijeenkomsten (spelsituaties, een banket) zouden 'ideal parties' betreffen, die de marginalia zouden parodiëren. Iets vergelijkbaars zien we, zo meent Leo, in het literaire genre van de *fatras*, dat de draak steekt met hofse literatuur. Hoofdstuk 6 ('The Glazier Peacock: Texts, Images, and Heresy') is minder tentatief: het bespreekt margedecoraties waarin, al dan niet in hybride vorm, de van sodomie beschuldigde Tempeliers en Hospitaalridders opduiken, en – rond 1350 hoogst actueel – ook flagellanten.

Tot besluit van dit eerste deel, stelt de auteur dat bij de vervaardiging van het 'Glazier Peacock'-handschrift, de individuele illustratoren waarschijnlijk een grote mate van vrijheid hadden en zelden al bestaand iconografisch materiaal hergebruikten – in hun vuistje lachend om de obsceniteiten die ze hadden toegevoegd. De behartenswaardige slotzin (p. 167) luidt: '[t]hey [the illustrations] oftentimes demand more attention than the texts they surround, and provoke more laughter and mischief than they should'. Helaas geldt dit ook voor deze studie, want zijn de *Vœux du paon* wel zo hoofs als steeds beweerd wordt? Voor een antwoord op die vraag is verder onderzoek hard nodig – niet in de laatste plaats door filologen. In dit verband zij nog op een storende fout gewezen (p. 52; zie ook xiii en 67): *les xii peres* in een onderschrift wordt vertaald met 'Twelve Worthies [preux]'. Het betreft echter Alexanders 'douze pairs' en niet de *Neuf Preux* of Negen Besten – die in een ander verband in de *Vœux* voorkomen. Opmerkelijk is ook dat de heraldiek in Glazier 24 slechts en passant aan de orde komt (p. 245, 248 en 249). Het wapenschild van Alexander – een rode leeuw op een gouden veld! – zou 'entirely fictive' zijn. Leo volgt hierin, zonder nadere argumentatie, de snelle aannames van Marcus Cruse over hetzelfde schild in de Alexander-cyclus in handschrift Oxford, Bodlei-

an Library 264. Zou het wapen van Holland werkelijk zomaar terecht komen in een handschrift dat in 1338 in Vlaanderen werd afgeschreven en daar rond 1344 ook werd verlicht, in de eerste jaren van de Honderdjarige Oorlog, wanneer de Engelse koning onder anderen bij de graaf van Holland-Henegouwen (zijn zwager) steun zoekt en de Lage Landen als springplank naar Frankrijk dienen?

Voor toekomstig onderzoek zal de tweede helft van dit boek een belangrijke steunpilaar zijn. Hoofdstuk 8 biedt een geweldige concordantie (p. 169–215) van de miniaturen in de opeenvolgende *laissez* (strofen), met daarbij de versnummers van de edities van Casey en Ritchie. Hoofdstuk 9 bevat een gedetailleerde catalogus (p. 217–317) van alle verlichte *Vœux du paon* handschriften waarin de tekst geheel of gedeeltelijk, en al dan niet in combinatie met andere pauwen-teksten, is overgeleverd. Ook dit deel is gelardeerd met talloze miniaturen, in zwart-wit. Een aantal appendices maakt het geheel af, waaronder een concordantie van *tituli*, een overzicht met spreekwoorden en gezegden, en een vergelijkende tabel van obscene voorstellingen in chronologisch gerangschikte handschriften. De bibliografie bevat niet de meest recente literatuur: dit boek is een, op dit punt niet bijgewerkte, handelseditie van Leo's proefschrift dat enkele jaren eerder werd verdedigd. Maar aanvullende literatuur is eenvoudig via andere wegen te vinden.

Adres van de auteur: Faculteit der Geesteswetenschappen, Vrije Universiteit Amsterdam, De Boelelaan 1105, 1081 HV Amsterdam. j.f.vander.meulen@vu.nl.

Lijden was best

LIANNE VAN BEEK

Naar aanleiding van: Charles Caspers, *Een bovenaardse vrouw. Zes eeuwen verering van Liduina van Schiedam*. En: Thomas van Kempen, *Het leven van de Heilige Maagd Liduina*, vertaald door Rijcklof Hofman. Met een Ten geleide van Frits van Oostrom. Hilversum: Verloren, 2014 (Middeleeuwse Studies en Bronnen CLIII). 168 p., ill., ISBN 978-90-8704-487-9, prijs: € 18,-.

'Werken is goed, bidden is beter, lijden is best', citeert Charles Caspers in *Een bovenaardse vrouw* de in 1999 zalig verklaarde Vlaamse priester Edward Poppe (1890–1924).¹ Poppe is een belangrijke representant van een katholieke geloofsopvatting die tot diep in de twintigste eeuw heeft bestaan, waarin fysiek lijden werd ervaren als uitzonderlijk louterend. Dit lijden zou te dragen zijn door de kracht die geput kan worden uit de eucharistie. Poppe zelf was door hartproblemen enkele jaren aan bed gekluisterd, waardoor de parallel met de heilige Liduina van Schiedam (1380–1433), die decennialang bedlegerig smartelijke pijnen leed maar deze als zegening wist te ontvangen, zich nog meer opdringt. Het is een van de grootste verdiensten van het tweeluik van Charles Caspers en Rijcklof Hofman dat continuïteit en trendbreuken binnen het katholicisme in de Nederlanden door de eeuwen heen aan het licht worden gebracht.

Een bovenaardse vrouw, een gelegenheidssamenwerking in het kader van het Liduina van Schiedam-jaar 2015, valt uiteen in twee delen. Hofman nam de vertaling van de *vita* van Liduina van Thomas van Kempen (geschreven in of kort na 1448) voor zijn rekening, terwijl Caspers een studie verzorgde van de vereringsgeschiedenis van Liduina.

Haar *vita* vertelt hoe Liduina in 1380 in een vroom gezin in Schiedam geboren werd. Al toen ze nog een jong meisje was, vertoonde ze voor tekenen van heiligheid. Zo werd Liduina toegelachen door het Mariabeeld in de Sint-Janskerk. Een ongeval op haar vijftiende zou haar defini-

¹ Caspers 2014, 74.

tief op het pad naar heiligheid zetten. Toen ze met een groepje vriendinnen aan het schaatsen was, kwam ze lelijk ten val. De gebroken rib en andere verwondingen die Liduina hierbij opliep, waren het begin van een reeks van kwalen, die steeds heftiger en pijnlijker werden: koorts, gezwellen, oedeem, pijn in alle mogelijke lichaamsdelen. De eerste drie jaar was ze nog een beetje mobiel, maar daarna zou Liduina aan bed gekluisterd raken. De 33 jaar die haar nog restten bracht ze liggend door. De grond zou zij niet meer aanraken – vandaar de titel: *Een bovenaardse vrouw*. Aanvankelijk verzette Liduina zich nog tegen haar lot, maar mede door hulp van haar biechtvader leerde zij haar lijden te accepteren en het zelfs te omarmen. In een samenleving waar lijden tot deugd verheven was, had Liduina alle kaarten in handen om als een contemporaine Job door het leven te gaan.

Terwijl Liduina's lichaam gebonden was aan één plaats, reisde haar geest naar het paradijs en het vagevuur, naar de geboorte van Jezus, naar Rome en het Heilige Land. Jezus, Maria en engelen bezochten haar in haar slaapkamer in Schiedam. Er vonden ook andere wonderbaarlijke gebeurtenissen plaats rondom Liduina, die vooral met haar charitatieve daden tegenover de Schiedamse armen te maken hadden, zoals de onverklaarbare aanvulling van weggeschonken vlees, erwten en geld. Het kon niet anders dan dat deze navolger van Jezus in lijden en vrijgevigheid mensen uit Schiedam en ver daarbuiten zou aantrekken.

Liduina's dood in 1433 zorgde voor een toestroom van mensen uit de relatief nabije omgeving. Haar faam lijkt zich vooral verspreid te hebben binnen een dagreis gaans, naar steden als Delft en Gouda. Het stadsbestuur liet al in 1434 een kapel over haar – bovengrondse! – laatste rustplaats op het Sint-Janskerkhof bouwen, die later door een uitbreiding van het kerkgebouw binnen de kerk zou komen te liggen. Het leven en de dood van Liduina hadden hun weerslag op de sacrale topografie van Schiedam: naast de kapel werden ook haar woonhuis – vanaf 1461 een tertiariissenklooster – en een naar haar vernoemde put plaatsen die haar devoten bezochten. Al in de vijftiende eeuw werden er vijf *vitaes* over Liduina geschreven, waarvan de eerste al

in 1434-1436 door Hugo van Ruggie, kanunnik in het Elisabethklooster bij Brielle. De *vita* van Hugo werd rond 1448 gebruikt door Thomas van Kempen voor zijn eigen Liduina-*vita*.

Alle factoren voor een succesvolle grote devotie lijken aanwezig geweest te zijn: *vitae* in Latijn en Middelnederlands, devotieplaatsen die direct aan het leven van Liduina verbonden waren, een stadsbestuur dat de verering ondersteunde en de steun van de kerkmeesters van de Sint-Janskerk. In 1498 en 1505 werden door het kerkbestuur respectievelijk een Latijnse en Middelnederlandse *vita* van Jan Brugman met twintig houtsneden uitgegeven, die behoorlijk populair werden. Toch bleef de devotie voor Liduina een lokale aangelegenheid.

De devotie kreeg een nieuwe impuls aan het begin van de zeventiende eeuw door de godsdienstpolitiek van de aartshertogen Albrecht en Isabella. Caspers zet helder uiteen hoe zij de heiligenculten in vijandelijk gebied ondersteunden en stimuleerden, en van welk doorslaggevend belang dit was voor de instandhouding van de devotie. In 1615 wist Jean-Baptiste Gramaye met aartshertogelijke goedkeuring de relikwieën van Liduina naar de Zuidelijke Nederlanden te ontvoeren.² In 1629 zouden de eerste stappen op het pad richting heiligverklaring gezet worden. Liduina begon een bredere bekendheid en populariteit te genieten onder katholieken, zowel onder de intellectuele elite als het grote publiek, in de Nederlanden maar ook in het Duitstalige gebied.

Het is verfrissend dat een derde deel van de studie van Caspers is uitgetrokken voor de zeventiende en achttiende eeuw. De focus ligt nu eens niet alleen op de periode waarin Liduina leefde, of op de grote herleving van de Liduina-devotie vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw. Juist het hoofdstuk dat handelt over de zeventiende en achttiende eeuw is een scharnierpunt in het boek dat onze kennis over de verering van Liduina verdiept en in een helder kader plaatst. Daarnaast leest het relaas over de roof

² In 1947 werd Liduina's grafkapel herontdekt bij restauratiewerkzaamheden aan de Sint-Janskerk. Het is vrijwel zeker dat er in 1615 niet diep genoeg gegraven is en dat de 'relikwieën van Liduina' eigenlijk aan iemand anders toebehoord hebben. Caspers 2014, 36.

van Liduina's lichaam als een avonturenroman.

Uiteraard wordt het overzicht van de vereringsgeschiedenis van Liduina wel afgesloten met een bespreking van de ontwikkelingen vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw. Het werd toen zaak om relikwieën van Liduina terug te krijgen in Schiedam en haar heiligheid bevestigd te krijgen. Dat laatste lukte in 1890. Een absoluut hoogtepunt was de viering van het vijfde eeuwfeest van Liduina in 1933. Heel katholiek Nederland werd hierbij betrokken. Liduina werd gepresenteerd als een tijdloos voorbeeld van iemand die door haar lijden verlossing bracht van zonden, maar nu ook als voor iedereen navolgbaar voorbeeld. Iedereen kon wel iets van het lijden van Jezus op zich nemen. Eerherstel door lijdzaamheid, was de boodschap: niet meer alleen voor een select gezelschap zoals in de eeuwen daarvoor, maar voor alle katholieken. Kort maar duidelijk verbindt Caspers dit aan de algemene ontwikkelingen binnen het catholicisme in het interbellum. Na de Tweede Wereldoorlog verloor Liduina echter haar effectiviteit bij het grote publiek als lijdzaam voorbeeld. Ze werd zeker niet vergeten, maar had niet meer de prominente positie die zij ooit had. Lijden als ideaal paste niet meer in de moderne katholieke geloofsbeleving.

Een bovenaardse vrouw toont aan hoe Liduina door de eeuwen heen gebruikt is als een canvas om op te schilderen, hoe verschillende belangengroepen haar levensverhaal hebben aangegrepen om hun boodschap uit te dragen en hoe ze tot in de eerste helft van de twintigste eeuw een steeds breder publiek is gaan aanspreken. Het is een illustratie van de manier waarop volkomen zelfopoffering, lijden en het omarmen daarvan als ware deugd gezien werden, iets dat we inmiddels haast alweer vergeten zijn.

De studie van Caspers vult een lacune in het onderzoek. Dat geldt ook voor de vertaling van de *vita* van Thomas van Kempen door Hofman. Ludo Jongen en Cees Schotel verzorgden in 1994 al een editie van de Middelnederlandse *vita* van Hugo van Ruge, maar een toegankelijke, moderne vertaling van Thomas' werk ontbrak nog.³ De introductie van Hofman is behoorlijk

beknopt. Dat is ten dele te verklaren door het feit dat de autograaf verloren is gegaan en Caspers al eerder de *vita* van Thomas in relatie tot de *vita* van Hugo bespreekt. Toch was meer toelichting welkom geweest. Een stemma of andere illustratie van de verwantschap van de verschillende *vitae* en van de overlevering van deze specifieke *vita* was prettig geweest. De vertaling leest vlot. De publicatie is duidelijk ook toegespitst op het bereiken van de geïnteresseerde leek. Toch springen bepaalde zinsneden wel behoorlijk in het oog, zoals de Maagd Maria die Liduina een hart onder de riem steekt met een welgemeend 'houd je haaks'.⁴

Waar lacunes gevuld worden, kunnen ook nieuwe lacunes aan het licht komen. Onderzoek naar Liduina neemt vrijwel altijd de hagiografie als uitgangspunt.⁵ Het is tekenend dat de enige paragraaf waarin meer wordt gezegd over de culturele en sociaaleconomische context waarin Liduina leefde, 'Hagiografische traditie' als titel heeft. Hier wordt bijvoorbeeld getoond hoe elementen uit de *vitae* van Liduina ook voorkomen in de levensbeschrijvingen van verschillende dertiende-eeuwse beginjens uit de Zuidelijke Nederlanden, bijvoorbeeld die van Geertruida van Oosten uit Delft of Sura uit Dordrecht. Er wordt ook verwezen naar de banden met de Moderne Devotie, al eerder verkend door Koen Goudriaan.⁶ De portrettering van Liduina is echter meer dan een hagiografische topos of trend, ze zegt iets over de manier waarop levende heiligen zoals zij functioneerden binnen de laatmiddeleeuwse stad. Hoewel de *vitae* natuurlijk niet klakkeloos als feiten geaccepteerd moeten worden, vertellen ze ons toch heel veel over Liduina's maatschappelijke positie. Ze tonen haar status binnen de samenleving waar ze bespot en gewaardeerd werd, hoe stadsbestuur en geestelijk-

naar de bewaarde bronnen uitgegeven, vertaald en van commentaar voorzien. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 1994. Uit de jaren 1923 en 1924 zijn er vertalingen van de *vita* door Thomas van Aquino van C. Nuijen en Johannes Mercator.

⁴ Hofman 2014, 125.

⁵ Bijvoorbeeld ook bij Koen Goudriaan, 'Het Leven van Liduina en de Moderne Devotie', in *Jaarboek voor middeleeuwse geschiedenis* 6 (2003), 161–236, hier 161.

⁶ Goudriaan 2003, passim.

³ Ludo Jongen en Cees Schotel, *Het leven van Liedewij, de maagd van Schiedam. De Middelnederlandse tekst*

ken van de parochiekerk met haar omsprongen, maar ook hoe zij aan liefdadigheid deed voor de armen in de stad. Waarom benaderen we de *vitae* van Liduina daarom niet meer als onderdeel van de stadshistoriografie van Schiedam? Jan Romein noemde een van Johannes Brugmans *vitae* over Liduina al 'voor de historiografie (...) misschien het belangrijkste document uit de 15de eeuw'.⁷ Staren we ons niet te blind op het feit dat de *vitae* van Hugo van Rugge en Thomas van Kempen in een kloosterlijke context gefunctioneerd hebben? Zijn deze *vitae* niet ook uitzonderlijk geschikt voor onderzoek naar de laatmiddeleeuwse religieuze stadscultuur als geheel?

De studie van Caspers en Hofman roept zo vooral nog meer vragen op – en dat is natuurlijk ook een functie van goed onderzoek: de weg bereiden voor een nieuwe onderzoeksfase, met vragen als: welke functie binnen de samenleving kreeg Liduina toebedeeld en hoe ging ze daar zelf mee om? We weten dat Liduina niet de enige vrouw was die op deze manier een 'heilig' leven leidde in een laatmiddeleeuwse stad. Zijn er meer algemene conclusies te trekken over dergelijke vrouwen in de Nederlanden? In hoeverre is bijvoorbeeld het noodgedwongen verblijf van Liduina in die door haar aanwezigheid semi-sacrale ruimte, haar slaapkamer, te vergelijken met de cellen van de kluisenaressen waar Anneke B.

Mulder-Bakker over gepubliceerd heeft?⁸

Met een bronnencorpus zo rijk als dat over Liduina is elk onderzoek een kwestie van keuzes maken. Dat de invalshoek een andere is dan degene die ik gekozen zou hebben is dan ook zeker geen kritiek. Een boek dat gepubliceerd wordt in het kader van een Liduina-jaar heeft een breder beoogd publiek dan puur de wetenschappelijke wereld. Het is een mooi verzorgde publicatie, fris vormgegeven en handzaam, mét kleurenkatern. Het biedt een broodnodig overzicht van de vereringsgeschiedenis van Liduina, en natuurlijk de vertaling van een belangrijke bron. In het kader van het Liduina-jaar verscheen overigens ook een heruitgave van *Beelden van Liduina*, een bundel met bijdragen van wisselende kwaliteit, die zeker wanneer het gaat om de materiële cultuur rondom de verering van Liduina een aanvulling is op *Een bovenaardse vrouw*. 2015 heeft Liduina weer op de kaart gezet.⁹ Ik ben benieuwd welke nieuwe weg de Liduina-verering zal inslaan nu lijden niet meer 'best' is en kijk uit naar het nieuwe onderzoek dat mede door *Een bovenaardse vrouw* gegenereerd zal worden.

Adres van de auteur: Rijksuniversiteit Groningen, Sectie Middeleeuwse Geschiedenis, Oude Boteringestraat 23 kamer 202, NL-9712 GC Groningen, l.van.beek@rug.nl.

⁷ Jan Romein, *Geschiedenis van de Noord-Nederlandse geschiedschrijving in de middeleeuwen. Bijdrage tot de beschavingsgeschiedenis*. Haarlem: H.D. Tjeenk Willink & Zn. N.V., 1932, 170.

⁸ Anneke B. Mulder-Bakker, *Lives of the anchoresses. The rise of the urban recluse in medieval Europe*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2005.

⁹ Roel Bosch e.a., *Beelden van Liduina. Heilige van Schiedam*. Schiedam: Fonds Historische Publicaties Schiedam, 2015.

Inhoud/Contents

BRAM CAERS & PIETER VERHOEVEN	Sint Rombout in een Mechelse stadskroniek <i>Laatvijftiende-eeuwse devotie geprojecteerd op het verleden</i>	I
WOUTER HAVERALS	Heraldisch vakmanschap in <i>De Grimbergse oorlog</i>	22
SIMON SMITH	Moest Miraudijs wijken voor Moriaen? <i>Over de inpassing van Die Riddere metter Mouwen in de Lancelotcompilatie</i>	37
JANET VAN DER MEULEN	Naar aanleiding van .../Apropos of ... Zedeloze dwaasheden in beeld. Over de handschriften van de Franse <i>Cassamus</i> Images, Texts, and Marginalia in a “Vows of the Peacock” Manuscript (New York, Pierpont Morgan Library MS G24) DOMENIC LEO	52
LIANNE VAN BEEK	Lijden was best <i>Een bovenaardse vrouw. Zes eeuwen verering van Lidiina van Schiedam</i> CHARLES CASPERS	54